

МОТИВ МАНДРІВ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ЖАДАНА В КОНТЕКСТІ
«МАСКУЛІННОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ»

У статті розглядається семантична та функціональна специфіка концептуального в маскулінній літературі мотиву мандрів на матеріалі прози та поезії Сергія Жадана.

Ключові слова: маскулінне письмо, мотив мандрів, постмодернізм.

В статье рассмотрена семантическая и функциональная специфика концептуального в маскулинной литературе мотива странствий на материале прозы и поэзии Сергея Жадана.

Ключевые слова: маскулинное письмо, мотив странствий, постмодернизм.

In the article semantic and function specific of the travelling motive, which is conceptual for the masculine literature, in the Sergey Zhadan's prose and poetry are looked.

Key words: masculine writing, the travelling motive, postmodernism.

У прозі та поезії Сергія Жадана поширений мотив мандрів, реалізований у смислових аспектах пошуку, повернення, втечі, загалом способу існування. Його повторюваність свідчить про зорієнтованість героїв творів письменника на рух, пересування, зміну, трансценденцію (як прагнення вийти за власні межі), що характерна - як це видно з вітчизняної та світової літературної практики - переважно для маскулінної творчості. Безпосередній вплив статевої психології на стильову манеру в сучасному літературознавстві залишається дискусійним, отже, розгляд доробку Сергія Жадана, зокрема поетикальної специфіки мотиву мандрів у ньому, у тендерному ракурсі набуває актуальності.

Стан перебування в мандрах героїв творів С. Жадана зумовлює їх «бездомність», неодноразово відзначену дослідниками. Так, П. Загребельний, характеризуючи у статті «Весела безпритульність» роман письменника «Депеш Мод», акцентує гумор, безтурботність і безпритульність як домінуючі життєві позиції героїв [6]. Т. Гундорова виділяє такі координати світу в текстах Сергія Жадана: «дорога, яка нікуди не веде, бездомність, безбатьківство» [2, с. 160]. Б. Матіяш зауважує відсутність у романах Жадана топосу дому як «окремої сфери приватності», як виміру інтимності [7, с. 766], що підтверджує примат мандрів як притаманної його героям екзистенції. Сам письменник, зізнаючись у своєму захопленні мандрівками, зауважує, що головним у житті є досвід, його

накопичення й осмислення, а подорож - прямий і найпростіший спосіб цей досвід отримати.

Тамара Гундорова вважає ситуацію «в дорозі» як перманентного пошуку мети властивою усьому українському постмодерну [2, с. 165], однак очевидно, що вона притаманна переважно творам, написаним чоловіками. Саме в маскулінній творчості, найяскравішим представником якої є Сергій Жадан, ситуація мандрів провокує «бездомність» (життєва сфера героя не локалізується в конкретному місці, а постійно переміщується разом з ним, зумовлюючи його особистісну еволюцію) та «безпритульність» (ціннісні пріоритети героя сфокусовані на ньому самому, а не на рідних, звідси його егоцентричність, з одного боку, та самотність, непотрібність - з іншого). Фактори «бездомності» та «безпритульності» героїв Жадана є передумовою їх свободи. На думку Б. Матіяш, уже в романі письменника «Апагсію in the UKR» «розгортання доріг ... свідчить не про героєву бездомність, а про досвід свободи <...> мова вже не про ті дороги, що нікуди не ведуть, а ті, які ведуть скрізь» [7, с. 763]. Зауважимо, що герої Жадана переживають свободу «по-маскулінному»: як свободу самохиті вибудовувати / руйнувати власне життя, як індивідуалістичне звільнення від впливу законів соціуму.

Герої Жадана, як правило, мандрують без мети, для них важить сам процес пересування й романтика мандрівного життя, що акумулює пов'язану з дорогою образність - магістралі, вокзали, транспорт тощо:

Все, як завжди, має виправдання -

Всі дороги - пройдені і зайві,

Всі важкі ранкові прокидання

На порожніх і брудних вокзалах... («Все, як завжди.. »)[558]

Мікропростір вокзалу, ширше - залізниці в низці творів С. Жадана є моделлю соціуму, символом його тимчасовості, нестабільності, випадковості. «Мешканцями» вокзалів, «подорожніми» є маргінальні верстви суспільства -бомжі, п'яниці, проститутки, кримінальні елементи: «...мені завжди подобались залізничні вокзали, літні вокзали північного Донбасу, на яких збирався весь місцевий непотріб...» («Апагсію in the UKR»), - що концентрує в топосі вокзалу семантику периферії, проміжного між містом (соціумом) та природою, владою та анархією, реальністю та ірреальністю простору. Герой-оповідач у романі «Anarchy in the UKR» з ностальгією пригадує потяг Суми - Луганськ і пов'язані з мандрівками враження: «Потяг, яким ми їхали, я знав із дитинства, можна навіть сказати, що це був перший потяг у моєму житті, перший, так би мовити, досвід залізниці, я дотепер пам'ятаю ті плацкарти, вогкі, як намоклий папір, простирадла радянських сталевих колій, дим тамбурів» [5, с. 233]. Спогади героя про потяг проєктуються на досвід його дорослішання: «...мій старий-добрий Суми -Луганськ тягався кожного вечора вздовж східних кордонів, час від часу я тягався разом з ним» [5, с. 233]. В оповіданні «Сорок вагонів узбецьких наркотиків» (роман «Гімн демократичної молоді» С. Жадана) становлення героя як чоловіка відбувається у відчепленому вагоні на Маріупольському вокзалі, де він мешкає

тривалий час, усамітнений з жінкою із символічним у даному контексті ім'ям -Єва. Порожній, забутий усіма вагон потяга, у якому для героїв, поглинутих одне одним, час наче зупинився, нагадує Едем. Епізод щасливого життя героя у вагоні в цьому романі, як і образ олігарха, який зі страху за своє життя мешкає у приватному потязі, що постійно рухається «з точки А в точку Б», підтверджують концентрацію життєвого простору героя-чоловіка не в домі, а в дорозі.

Через топоси вокзалів, залізниць актуалізується в текстах Сергія Жадана романтика дороги. Джерелом романтичного є зміна звичного оточення, невідомість своєї подальшої долі, можливість пригоди, калейдоскопічність і новизна вражень. Варто зауважити, що подорож як основа хронотопу властива як творчості романтиків («Паломництво Чайльда Гарольда» Дж. Байрона), так і неоромантиків (битви на панцерниках повстанців у романі «Чотири шаблі» Ю. Яновського). Романтика залізниць, зокрема в першій частині «Anarchy in the UKR», де розгортається епізод подорожі автобіографічного героя Донеччиною, перегукується також з поемою «Червона зима» В. Сосюри, у якій знов-таки автобіографічний герой ретроспективно викладає враження від революційних подій у цій же місцевості (станція Сватове згадується, до речі, в обох творах). Перегук текстів є не випадковим, адже герой у романі С. Жадана, мандрівка якого зумовлена прагненням відновити історичну правду про свій край, розмірковує про свідоме перекручування суворої воєнної реальності у творах В. Сосюри.

Романтика дороги у творах Сергія Жадана виявляється й через мотив пошуку «землі обітваної», якою для письменника є Східна Україна:

Диск вечірнього сонця блазнювато навис Над обдертим автобусом, що прямує між прерії, Слобідських поселенців запилений віз Підповзає під небо без валіз і без віз В ці зі Сходу ворота, навіть ні, краще - двері. Тут суцільні пустелі, тут золото й хліб... («Диск вечірнього сонця...»; зб. «Цитатник») [5, с. 554].

У цьому та інших текстах Жадана Слобожанщина постає як «terra incognita», загадковий край із загадовими мешканцями. Його характерними константами є спустошеність, за якою прихований казковий скарб, безкрайність, що об'єднує семантику анархічної свободи та загрози втрати життєвих орієнтирів. Справжня історія цього краю, його футуристично-індустріальні пейзажі, що контрастують з безкінечними чорноземами (або кукурудзяними ланами, як у романі «Ворошиловград»), долі людей, пов'язані із цією землею, «перекручені» тоталітарним радянським минулим та пострадянським свавіллям, і спонукають автобіографічного героя Жадана до мандрів своїм краєм - з метою пошуків своїх духовних праоснов. Але, за слушною думкою, Б. Матіяш, про таку ідейну спрямованість його творчості можна говорити лише після 2005 року.

У збірці «Ефіопія» С. Жадана романтизований образ України створений у поезії «Він був листоношею в Амстердамі», у якій країна, де «сонце свободи не встигло зайти», де «втіха сходить на кожную хату. / Церкви Московського

патріархату / знімають вроки і славлять Джа» і т. д. (прийом іронії тут викривається духовне зубожіння й хаос мультикультурності пострадянської доби) приваблює шукачів щастя (конкретно - амстердамського листоношу-наркомана), але й віднімає його життя. Стильовою домінантою у збірці «Ефіопія» є екзотичність, що реалізується саме через мотив подорожі. Назва першого розділу книги - «Кочегари» - актуалізує мотив морських мандрів, умотивовує картини далеких країн, які навіюють ореол чарівності й виявляють прагнення ліричного героя втекти від буденності. Ідея втечі від буденного світу, характерна для романтичного світовідчуття, розгортається через кореляцію героїчного та кримінального. У поезії «Я добре домовився з провідником» протиставлені два плани оповіді: романтико-героїчні мрії нелегалів та кримінальна дійсність - їх затримання міліцією (навмисно взята автором у тексті у дужки як менш важлива порівняно з прагненнями героїв твору):

І рвався крізь морок усіх перепон,
крізь дихання субтропічного шторму...
(їх брали вночі, блокувавши вагон,

і викидали на пергу платформу...) [З, с. 30]. Семантичні аспекти мотиву мандрів як пошуку та як втечі в текстах Сергія Жадана доповнюються художнім переживанням мандрів як перманентного стану героя, що характеризує специфіку його екзистенції, спосіб його взаємодії зі світом. Так, у романі «Депеш Мод» письменника сюжет ґрунтується на ситуації пошуку трьома друзями свого товариша Карбюратора для повідомлення йому про смерть його вітчима, але фактично мандри героїв-маргіналів, які не мають ні притулку, ні рідних, ні жодних зобов'язань, є єдиним, закономірним способом їх життя. Про формальність ситуації пошуку свідчить і той факт, що, знайшовши врешті Карбюратора, герой так і не передав йому сумну звістку. Безцільні - з раціонального погляду - пересування героїв у романі й дозволили Т. Гундоровій говорити про їх «дорогу, яка нікуди не веде», однак мандри героїв Жадана, подібні до зображених у «Депеш Мод», мають прихований сенс. Одною з чільних функцій мотиву мандрів є акцентуація уваги героя на зовнішньому світі: відсутність у героїв роману дому, притулку, родини зумовлює їх «викинутість» у соціум, де вони сприймаються як маргінали-покидьки. Непотрібність Собака Павлова, Васі Комуниста, оповідача Жадана соціуму, їх непричетність до його життя (відсутність роботи, зобов'язань, прав тощо) дозволяє їм побачити й оцінити сучасне суспільство неупереджено, «зі сторони». Можна припустити, що оцінка в цьому творі пострадянського буття саме в такий спосіб є пріоритетною для автора.

Специфікою мотиву мандрів у прозі Жадана є зумовлене ним розгортання сюжету через пересування героїв між пунктами, де відбувається їх випробування «на мужність». Аналогічно до хронотопу казок, міфів, легенд, стародавнього епосу (Гомерова «Одіссея», Вергілієва «Енеїда» тощо) становлення / змужніння героя у творах Жадана відбувається в мандрах, що перемежуються пригодами, у ході яких герой виявляє «чоловічі» якості свого характеру, не тільки пізнає світ,

а й намагається його собі підкорити. Найвиразніше ця особливість організації хронотопу виявляється в романі «Ворошиловград». Головний герой Герман на початку твору вирушає на заправку (цей топос, до речі, як і вокзал, і залізниця, пов'язаний із семантикою мандрів, символізує периферію між цивілізацією і природою, а також невідоме і змінне, актуалізоване близькістю заправки до дороги) «вирішувати справи» свого брата, який несподівано зник. Зіткнувшись із рейдерськими зазіханням на майно свого брата, Герман постає перед вибором: повернутися додому, покинувши справу, чи вступитися за справедливість, наражаючись на небезпеку. Вибір другого вже свідчить про «дорослішання» героя, порівняно з хлопцями з «Депеш Мод», які не відчували відповідальності перед ближніми.

Пересування Германа територією поблизу заправки, містом, кукурудзяними ланами, дорогами веде до його численних зустрічей з друзями і ворогами, уводить його часом у непрості ситуації, з яких він з честю виходить, здобуваючи контроль над обставинами. Герман, на відміну від інших Жаданових героїв, віднаходить справжній дім - на заправці (що протиставлено тимчасовому притулку на вийнятій квартирі, де він мешкав на початку роману) і «родину» - вірних друзів, доля яких йому не байдужа. Саме чоловіча дружба в романах Жадана, що є інтерпретацією обов'язкового для міфів, казок та легенд мотиву побратимства, є «маскулінним» варіантом сім'ї, яка завжди поряд у ситуації мандрів (як у романі «Депеш Мод», першій частині «Апагспу in the UKR»), може підтримати й захистити («Ворошиловград»). В останньому творі життєва позиція Германа та його друзів, які вибороли своє місце у світі, - типово «маскулінна». Вона оприявнюється в словах Ернста: «Все дуже просто: триматись один за одного, відбиватись від чужих, захищати свою територію, своїх жінок і свої будинки. І все буде добре. А навіть якщо не буде добре, то буде справедливо» [4, с. 406]. Такий прямолінійно-примітивний погляд на світ самця, що відстоює свою територію (власне, до такої колізії можна редукувати конфлікт між Германом та силовими структурами), повертає до базових засад людських взаємин, що складають глибинний смисловий пласт у романі «Ворошиловград».

Мотив мандрів у прозі та поезії Сергія Жадана - полісемантичний, бо реалізується у смислових варіантах пошуку (зокрема в романі «Депеш Мод»), повернення (частково в романах «Апагспу in the UKR», «Ворошиловград»), втечі (лірика зі збірки «Ефіопія»). Можна твердити, що концептуальність мотиву мандрів, зумовлена способом життя героїв у його творах, виражає суть чоловічої екзистенції, яка, за С. де Бовуар, є такою, що постійно «трансцендентує», тобто прагне вийти за власні межі, підкорюючи й привласнюючи світ навколо [1, с. 83, 94-95]. Отже, цей факт пояснює пріоритет ситуації «в дорозі» героїв не тільки Жадана, а й інших письменників-чоловіків і доводить вплив психологічних факторів статі на художню картину світу: для маскулінного героя стан мандрів органічніший, бо уможливує його тендерну самореалізацію, пізнання / підкорення навколишнього (для жінки-героїні, як правило, домінуючими цінностями є родина, дім, любов і жертвність). Стан мандрів

героїв-чоловіків, зокрема в текстах С. Жадана, корелює з їх бездомністю - як відсутністю власного сталого життєвого простору та безпритульністю - браком душевного зв'язку з рідними, передусім любові і почуття відповідальності за них. Бездомність і безпритульність як екзистенційні координати маскулінного життєвого простору в романах письменника забезпечують їм свободу (передусім фізичну - як свободу «від чого»), блокують вияв внутрішнього інтимного життя його героїв, зумовлюють їх зосередженість на зовнішньому, соціальному бутті, від якого вони часто є відчуженими, що і стає причиною їх життєвої кризи. Герої Жадана зазнають еволюції: від підліткової бездомності й безпритульності, безкінечних мандрів без мети в романі «Депеш Мод» до віднайдення справжнього «дому» - як власності, що її слід боронити, та «родини» - друзів-побратимів, за яких герой, який вже «подорослішав», відчуває відповідальність - у романі «Ворошиловград».

Мотив мандрів у творчості Сергія Жадана - поліфункціональний. Особливо в епічних творах він націлений на панорамне зображення дійсності з протиставленням радянського минулого та пострадянського сьогодення, маргінальної особистості та соціуму, техногенної урбаністики та романтизованої природи. За допомогою хронотопу мандрів автор рефлексує над історичними парадоксами свого краю (переважно в «Апагспу in the UKR»), часом створює у прозових та поетичних творах образ екзотичної України. Ситуація мандрів часто організує хронотоп творів Сергія Жадана, сюжет яких розгортається за рахунок переміщення героя між пунктами, де випробовується його «мужність», наслідком чого є утвердження чоловічої гідності. Концептуальний для маскуліної творчості загалом, а доробку С. Жадана зокрема, мотив мандрів за його значущістю можна протиставити мотиву материнства у феміній літературі, а чоловічу «безпритульність» - жіночій зорієнтованості на дім та родину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовуар С. де. Второй пол. Т. 1, 2: Пер. с франц. /Ред., вступ, ст. С. Г. Айвазовой, коммент. М. В. Аристовой. - М.: Прогресс; СПб.: Алетейя, 1997. - 832 с.
2. Гундорова Т. Постмодерна бездомність // Гундорова Т. Постчорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. - К.: Критика, 2005. - С. 159 - 177.
3. Жадан С. Ефіопія. - Х.: Фоліо, 2009. - 121 с.
4. Жадан С. Ворошиловград: роман / С. В. Жадан. - Х.: Фоліо, 2010. - 442 с.
5. Жадан С. Капітал. - Х.: Фоліо, 2009. - 797 с.
6. Загребельний П. Весела безпритульність // Жадан С. Капітал. - Х.: Фоліо, 2009. - С. 226 - 230.
7. Матіяш Б. Його приватна територія // Жадан С. Капітал. - Х.: Фоліо, 2009. - С. 763 - 773.

Надійшло до редакції 23 грудня 2011 року